

Väärtused ja pereväärtused kui alus sündimuskäitumise kujunemiseks

Kairi Kasearu

Sissejuhatus

Analüüsi fookuses on väärtused ja pereväärtused, mis loovad konteksti sündimuskäitumise kujunemiseks. Analüüs lähtub eeldusest, et individuaalne sündimuskäitumine on raamistatud väärtuspõhise keskkonnaga, mis omakorda jaguneb kolmeks: (1) ühiskondlik tasand; (2) lähikeskkond ja (3) individuaalne väärtusmaailm. Kõik kolm tasandit on dünaamilised ehk pidevas muutuses ja omavahel seotud. Seega on oluline teha vahet kultuurilistel väärtustel ja individuaalsetel (personaalsetel) väärtustel. Alljärgnev analüüs kombineerib erinevaid lähenemisi ja meetodeid: (1) kirjanduspõhine sekundaarallikatele tuginev süntees, mille alusel luuakse teoreetiline-analüütiline raamistik väärtuste ja sündimuskäitumise omavaheliste seoste mõtestamiseks; (2) olemasolevate uuringute ja andmestike sekundaaranalüüsid ja kvalitatiivne miniuurimus.

Lapsesaamise kui väärtuspõhise otsuse kujunemise mõtestamisel on oluline markeerida, mis on üldse väärtused. Üldjoontes saab jagada väärtused kaheks: kultuurilised ja individuaalsed väärtused.

Kultuurilised väärtused on ühiskonnas jagatud arusaamad sellest, mis on hea ja soovitav, need kujundavad ja õigustavad indiviidide ja inimrühmade uskumusi, tegevusi, norme ja eesmärke ning institutsioonide poliitikaid (Sagiv ja Schwartz 2022)¹. Kultuuriliste väärtuste muutumine on seotud ühiskondade sotsiaalmajandusliku arenguga. Lihtsustatult öeldes, kui ühiskonna sotsiaalmajanduslik tase ehk eluolu paraneb, kaasneb sellega ellujäämise ja traditsioonilistelt väärtustelt liikumine eneseväljenduse ja sekulaar-ratsionaalsete väärtuste poole.

Individuaalsed väärtused on laiemad eesmärgid, mille järgi inimesed oma elus juhivad (Rokeach 1973). Väärtused on kognitiivsed representatsioonid põhimotivatsioonist kui eesmärkidest, mida saavutada. Väärtuste olulisuse alusel moodustub hierarhia, mis väljendab väärtusprioriteete. Näiteks, kui isiku jaoks on oluline tema turvalisus, siis ta peab oluliseks nii füüsilist, emotsionaalselt kui materiaalselt turvalisust nii inimestevahelistes suhetes laiemalt kui ka erinevates olukordades. Isiklik väärtushierarhia loob konteksti inimeste arusaamadele ja käitumisele.

Individuaalsed väärtused avalduvad nii-öelda kultuuriliste väärtuste kontekstis, ja seega kultuuril on vahendav roll individuaalsete väärtuste ja hoiakute ning käitumise vahel. Seega lapsesaamise väärtustamine tuleneb inimeste endi eelistustest (väärtustest), mille realiseerumine kavatsusena ja sealt edasi sündimuskäitumisena, on kujundatud kultuuriliste väärtuste poolt.

---

¹ Näiteks Inglehart eristab kaht peamist dimensiooni: ellujäämise vs eneseväljenduse väärtused ja traditsioonilised vs sekulaar-ratsionaalsed väärtused (Inglehart ja Welzel 2005). Hofstede (2001) eristab nelja dimensiooni: individualism vs kollektivism, võimukaugus, mehelikkus vs naiselikkus, ebakindluse vältimine, pikaajaline/lühiajaline orientatsioon, järeleandlikkus vs piirangud (Hofstede, Hofstede ja Minkov 2010). Schwartzi dimensioonideks on autonoomia vs pesastatus, hierarhia vs võrdsus, ja üleolek vs harmoonia (Sagiv ja Schwartz 2022).

Üldise arengu sidumine madalama sündimusega on leidnud kinnitust ka inimeste hoiakute tasemel, nt väiksemat laste arvu seostatakse edukuse, kõrgema hariduse ja egalitaarsusega (Thornton *et al.* 2012; Kavas, Thornton 2020). Selliseid makrotasandi muutusi kirjeldavad protsessid raamistavad sündimuskäitumist, kuid nimetatud suhtumislaidi puudutavate muutuste kohta on ühiskonna tasandil keeruline andmeid koguda. Hoiakute ja väärtuste muutumist ühiskonna tasandil kirjeldatakse enamasti mikrotasandi ehk inimeste käest küsitud hoiakute agregeerimise kaudu, kuid tõlgendatakse kui peegeldust laiemast väärtuste teisenemisest ühiskonna tasandil (Liefbroer 2005; Bernhardt, Goldscheider 2006). Pikemaajalised suhtumislaidi muutused ühiskonnas peaksid varasemate sotsiaalsete normide olulisust ja mõju demograafilisele käitumisele järk-järgult vähendama, kuigi otseselt seda kinnitada ei saa. Osaliselt tuleneb see ka sellest, et pereväärtused kanduvad lähikeskkonna mõjul teatavas osas põlvkondade vahel edasi.

Sündimuskäitumise tõlgendamine väärtuste raamistikus

Tuginedes teadusajakirjades ja väljaannetes avaldatud artiklite sünteesile, saab tuua esile, et ühiskondlikul tasandil on fookuses üldine väärtuspilt (nt individualism-kollektivism; postmaterიაalsed väärtused) ning sellega kaasnevad pereväärtused. Erinevate ühiskondade väärtuste ja sündimuskäitumise omavahelise seose võrdlemisel tuuakse sisse kultuuri ja sotsiaalse konteksti mõisted. Domineerivaks on kujunenud mikromajanduslik teooria (MMT; Becker 1960) ja laste väärtuste teooria (ingl *value of children* ehk VOC, Hoffman, Hoffman 1973). Kuna antud analüüsi fookuses on väärtuste ja sündimuskäitumise omavaheline seos, siis fookus on peamiselt kultuurilisel käsitlusel, mille kohaselt sündimuskäitumine varieerub eri riikides tulenevalt kultuuri, sh religiooni, ajaloolise järjepidevuse, samuti demograafiliste tegurite, nagu Hajnali liini² (Hajnal 1965; Reher 1998) kujundavast mõjust institutsionaalsele keskkonnale (Pfau-Effinger 1999). Seetõttu on laiemalt pereloomelise käitumise uurimisel riikidevahelisi erinevusi just põhjendatud väga erineva kultuuri- ja religioonikontekstiga (nt Nauck 2007). Kuna fookuses on Eesti inimeste sündimuskäitumine, siis on jäetud kultuuridevahelised võrdlused kõrvale ning pigem keskendub ülevaade üldisele väärtuste muutumisele ühiskonnas (individualiseerumine, postmodernism) kui konteksti muutusele, mis raamistab kogukonna, paarisuhte ja üksikisiku väärtuste ja hoiakute teisenemist.

Väärtuste teisenemine ja sündimuskäitumine

Pereväärtuste muutust vaadatakse ühe osana materialistlike ja traditsiooniliste väärtuste asendumisest postmaterialistlike ja sekulaarsete-ratsionaalsete väärtustega (Inglehart 1997; Inglehart, Baker 2000). Võttes lühidalt kokku teise demograafilise üleminekuteooria, individualiseerimise (Beck, Beck-Gernsheim 2002), deinstitutionaliseerimise (Brückner, Mayer 2005) ja arengulise idealismi ideestiku, siis lääne kultuuriruumis rõhutatakse just väärtuste muutumisega kaasnevat pereloomelist, sh sündimuskäitumise muutumist. Antud lähenemiste keskse idee järgi on ühiskonna üldine areng ja maailmavaatelised muutused läbipõimunud, mille tulemusel on lääne kultuuriruumi jaoks iseloomulik individualiseerimine ehk inimese iseseisvuse ja eneseteostuse vajaduse väärtustamine ning vähem rõhutakse institutsionaalsele kontrollile (sh religioon ja sekulariseerumine) ehk oleme jõudnud postmodernsesse ühiskonda (Surkyn, Lesthaeghe 2004). Selline väärtuste muutumine ühiskonnas toob kaasa muutused pereloomelises käitumises, sh sündide edasilükkamine, laste arvu vähenemine, vabatahtlik lastetuks jäämine (Balbo, Billari, Mills 2013). Suhteliselt üksmeelel ollakse selles osas, et ühelt poolt on suurenenud indiviidi staatus nii kultuuriliselt, sotsiaalselt, majanduslikult kui ka legaalselt ning teisalt on kasvanud autonoomia ja valikuvabadus (Ehrhardt, Kohli 2011). Autonoomia ja valikuvabaduse suurem väärtustamine ühiskonna tasandil toetab suuremat individuaalset otsustamisvabadust ehk sündimuskäitumise puhul otsust saada või mitte saada (järgmine) laps. Valikuvabadus aga toetub väärtustele, nagu võrdsus ja võimalus täisväärtuslikuks eluks,

---

² Kujuteldav joon Peterburist (Venemaa) Triesteni (Itaalia), mis eraldab kaht suurt demograafiliselt erineva ajaloolise arenguga piirkonda. Välja pakkunud John Hajnal.

sotsiaalseks osaluseks, eneseteostuseks, mis sõltuvalt vastava ühiskonna hetkestandarditest (eluviisi-ideaalidest) tekitab omakorda suurema investeerimisvajaduse järglase heaolul (lapse väärtustamine) ja käekäiku (Ehrhardt, Kohli 2011). Seega otsus järglaste saamiseks on rohkem inimeste enda kätes ning suurenenud valikuvabaduse ja võimaluste kontekstis muutunud üheks eneseteostuse viisiks. Siit edasi jõuamegi selleni, et lapsevanemaks saamine võib tähendada eneseteostust (Huinink 2000) ning laste kaudu toimub eneserefleksioon, identiteediloomine ja enese elu mõtestamine (Ehrhardt, Kohli 2011). Liebroeri (2005) järgi said lapsevanemaks keskmiselt varem need inimesed, kes ei seostanud lapsesaamisega autonoomia ja karjäärivõimaluste halvenemist, vaid mõtestasid neid ühtse toimiva tervikuna. Siiski, vastupidiselt võidakse laste saamist tõlgendada ka kui takistust eneseteostuseks, seda eriti ühiskondades, kus kogetakse kõrgeid struktuurseid ja normatiivseid piiranguid laste saamiseks (Bernardi, Mynarska, Rossier, 2015). Seega küsimus, kuidas postmaterialistlikud väärtused on ühendatavad lapse saamisega, taandub individuaalsele tõlgendusele ja võrdlusele. Oluline on veel lisada, et struktuursete tingimused, individuaalne käitumine ja väärtused ei pruugi alati olla täielikus kooskõlas. Loogiliselt võiks eeldada, et kui struktuursete tingimused muutuvad, siis inimesed kui ratsionaalsed tegutsesjad, muudavad oma käitumist vastavalt. Siiski, ka pereväärtuste ja sündimuskäitumise puhul on täheldatud, et inimeste käitumine ei muutu nii kiiresti. Põhjuseks on normide, sh normaalseks peetud tegevuspraktikad, aeglasem muutumine võrreldes struktuursete tingimustega. Vanad väärtused takistavad inimestel uutele käitumispraktikatele üleminekut seni, kuni väärtuste teisenemine on jõudnud järgi institutsionaalsetele, majanduslikele ja tehnoloogilistele muutustele (Rossier and Bernardi 2009). Näiteks, üldised hoiakud lastehoiu ja töötavate emade osas on suhteliselt püsivad paljudes riikides ning individuaalne käitumine ei pruugi olla kooskõlas üldise tõekspidamisega. Prantsusmaal on levinud arusaam, et lastehoiu käimine on lapsele kasulik ning seda toetavad isegi need emad, kes ise on kodused, seevastu töötavad vanemad Saksamaal toetavad arusaama, et lapsele on parem kui ema hoolitseb tema eest kodus (Rossier and Bernardi 2009). Seega mõlemal juhul ei pruugi tõekspidamised kui väärtuste peegeldused, minna kokku tegeliku käitumise ja struktuursete võimalustega.

Individuaalsed väärtused ja sündimuskäitumine

Eelpooltoodud näidet saab selgitada tegevuse sündmushetkelise teooriaga (ingl *theory of conjunctural action* ehk TCA; Johnson-Hanks *et al.* 2011). See on laiem raamistik, millega püütakse seletada struktuursete ja individuaalsete tegurite koostoime mõju pereloomele. TCA põhineb eri tasandite teooriate ja eelduste kombineerimisel. TCA kohaselt kujuneb sündimuskäitumine sotsiaalsete keskkonnaningimuste ja mentaalsete skeemide koosmõjul. Sotsiaalsete tingimuste all peetakse silmas kultuurilistest väärtustest tulenevaid normatiivseid ootuseid ja struktuursete tegureid. Mentaalsete skeemide all seda, kuidas inimesed tõlgendavad teadlikult või mitteteadlikult ümbritsevat sotsiaalset keskkonda ja informatsiooni. Mentaalsete skeemide kaudu peegelduvad individuaalsed väärtused. TCA rõhutab mitteteadvustatuse komponendi tähtsust individuaalse sündimuskäitumise kujunemisel. Skeemid kujunevad sotsialisatsiooni ja inimeste vahelise interaktsiooni protsessis ning need loovad inimesele mentaalse kaardi, mille toel maailma mõtestada, käitumis- ja tegevusotsuseid vastu võtta ja ellu viia. Vastavalt mentaalsetele kaartidele normaliseerib suhtlemine ja käitumine järjest enam mentaalseid skeeme ning iga õnnestunud kultuurilise skeemi kordus legitimeerib ja tugevdab seda järjest enam, mille tulemusel muutuvad skeemid ideoloogiast vabaks ja mittevastandavateks. Tunnustatud skeemid on kogetud kui normaalsus ja iseenesestmõistetav olemise ja tegutsemise viis, mitte kui valikud, vaid tavapärased ehk „nii nagu asjad on“ (Johnson-Hanks *et al.* 2011: 6). Konfliktsete skeemide või mitme eri skeemi samaaegne esinemine on problemaatiline, nt kultuurilised skeemid, mille kohaselt abielu põhineb armastusel, lapsed sünnivad abielust, ning teisalt kõrge individuaalne lapse soovimine ja väärtustamine, nt turvatunde või eneseteostuse väärtustamise kaalutlustel. Sellisel juhul satub sobiva abikaasa mitteleidmine konflikti lapsesaamise sooviga ning tulemuseks võib olla sündimuse vähenemine ühiskondades, kus kultuurilised skeemid hakkavad vastanduma.

TCA raamistikus on samuti tähtsal kohal kavatsus. Bachrachi ja Morgani (2013) järgi sisaldab kavatsus nii teatava tulemini jõudmise soovi kui ka usku, et kindel tegevus viib selle tulemini. Seega tuleneb individuaalne soov saada emaks/isaks vanemaksolemise skeemi olemasolust ja selle sidumisest tulevase mina-kujundiga ehk identiteediga. See seos ei pea veel sisaldama kavatsust, kuid vastava skeemi ja mina-kujundi olemasolul tekib kavatsus automaatselt ilma teadliku planeerimiseta.

Mentaalsete skeemide seletust saab veelgi laiendada, kui võtta arvesse ebakindluse ja tulevikku suunatud narratiivi lähenemine (Bernardi jt 2015; Vignoli jt 2020). Sarnaselt mentaalsete skeemidega rõhutab antud lähenemine, et inimeste soov saada laps ja sellega kaasnevad otsused tuginevad sotsiaalselt inspireeritud visioonile: mis on nii-öelda oodatav õige või vale käitumine, millised on kaasnevad võimalikud positiivsed ja negatiivsed tagajärjed ja mis on antud ajahetkel kõige efektiivsem tegutsemisviis.

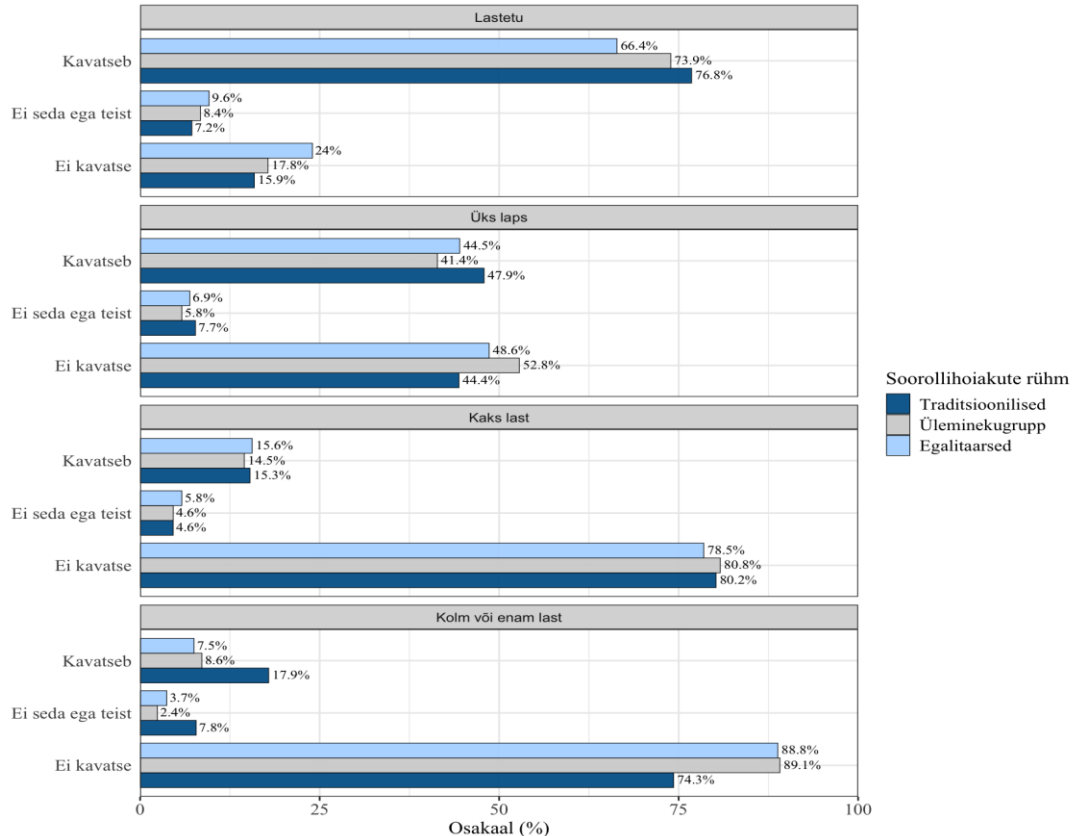
Lapsesaamine ei ole lühiajaliste tagajärgedega otsus, vaid pikaajaline, lapsevanemaks olemist tagasi pöörata ei ole enam võimalik. Seetõttu on otsuse kujunemisel olulisel kohal tulevikunarratiiv ehk kujutelm sellest, milline võiks olla olukord tulevikus: ühiskonnas laiemalt ja kitsamalt isiklikus elus (Vignoli jt 2020). Seega, isegi kui hetkel on perepoliitika ja teenused ning laiemalt ühiskonna struktuurne kontekst lapsesaamist toetav, võib sündimus olla languses. Rootsi kui heaoluriigi tüüpnaite viimase kümnendi sündide arvu langust on selgitatud just tuleviku osas puuduva kindlustunde ja pessimistlike väljavaadetega. (Neyer jt 2022). Seega ühiskonnas suurenev ebakindlus, tulenevalt nii pikemaajalistest suundumustest – globaliseerumine, meediastumine, keskkonna- ja kliimamuutused kui äkitselt esilekerkivatest kriisidest – majanduslangus, koroonapandeemia, Venemaa täiemahuline sõda Ukrainas, loob konteksti, mille alusel hinnatakse tulevikuväljavaateid, mis omakorda loob fooni sündimuskavatsuste realiseerumiseks. Isiklikud narratiivid tulevikust on ankurdatud olemasolevasse kultuuri ja institutsionaalse konteksti raamidesse. Toetudes sotsiaalselt konstrueeritud arusaamadele ja ootustele, loovad inimesed tulevikunarratiive, millest omakorda lähtutakse otsuste tegemisel ja käitumisel. Seetõttu ei pruugita valitsevat ebakindlat olukorda tööturul tajuda lapsesaamise takistusena, kuna on suur ootus üldisele majanduskasvule ja elujärje paranemisele või vastupidiselt, süveneva majanduslanguse kartuses sündimus pigem väheneb (Vignoli 2020). Meedia ja avalik kuvand mängivad siin suurt rolli. Sobotka, Skirbekk ja Philipov (2011) rõhutavad, et meediakajastused halvenevast majanduskliimast võivad suurendada ebakindlust ja selle kaudu mõjutada sündimust negatiivselt, sarnasele järeldusele jõudis ka Schneider (2015). Seega küsimus on usus ja avalikus ootuses ja kuvandis, kuid võrd tulevikku tajutakse lootustandvana või mitte, ning sellele lisanduvad hinnang enda individuaalsele toimevõimele ja isiklik väärtushierarhia. Kui lapsesaamine on mentaalsetes skeemides tugevalt esikohal, siis isegi kesistest tulevikuväljavaadetest hoolimata võidakse eelistada lapsesaamist, nt religioosse taustaga inimesed (Arránz Becker, Lois 2017; Bein *et al.* 2020).

Lisaks tuleb tulevikunarratiivi lähenemise puhul võtta arvesse kogemuse aspekt. Kui esimese lapse sünnil individuaalne kogemus lapsevanemaks olemisel puudub, siis teise ja järgnevate laste saamisel puhul on see olemas. Sündimuskäitumisega seotud ootused varieeruvad ja muutuvad elu jooksul vastavalt elutee-etapile (Rackin ja Bachrach 2016). Enne abiellumist ja vanemaks saamist on kavatsused ja ootused kujundatud päritolupere tausta ja kognitiivsete kujutluste poolt perekonnast ja tulevikunarratiividest (TCA järgi mentaalsed skeemid). Elutee järgnevate etappide läbimise (nt abiellumine ja vanemaks saamine) tulemusel muutuvad sündimusega seonduvad kavatsused kaalutletumaks ning need on paremad tegeliku sündimuse ennustajad. Kogemus võib senise arusaama kujundada ümber või vahendada arusaama mõju järgmise lapse saamise soovile. Näiteks, kui väärtustatakse erinevast soost laste olemasolu perekonnas, siis kahe samast soost lapse olemasolu suurendab võimalust kolmanda lapse sünniks (Andersson *et al.* 2006; Andersson, Hank, Vikat 2007; Gray jt 2010; Miranda, Dahlberg, Andersson 2018; Puur, Abdullayev, Klesment 2023). Narratiivide kaudu on võimalik selgitada hästi ka soovitud lastetust, nimelt vaatamata struktuursetele tingimustele ja ootustele, eelistab osa inimesi siiski mitte lapsi saada just seetõttu, et nende mentaalses skeemis puudub positiivne tulevikunarratiiv lapsevanemaks olemisest.

Individuaalsed narratiivid on kohati jagatud narratiivid, nad on kohandatud oluliste teiste: vanemate ja sõprade ehk sotsiaalse võrgustiku ning samuti ka meedia mõjul. Arusaam sellest, mis on vajalikud eeltingimused perekonna loomiseks ja laste saamiseks on kujundatud paljugi sotsialiseerimise ja teiste kogemuse jälgimise baasil, mille kohaselt sõnastatakse minimaalne elustandard lapsesaamiseks: sobiva elustandardi kriteeriumite määramisel toimub võrdlus eelnevate põlvkondadega (sh vanematega) kui ka oma eakaaslastega. Lisaks on määravaks ettekujutus elustandardist, mida soovitakse oma lastele pakkuda ja sellega kaasnevatest investeeringutest laste heaollu (nt kvaliteetaeg, huvihariduse ja hobide ning asjade võimaldamine) kuna vanemad tajuvad sellist tegevust edukuse ja eneseteostusena (Gauthier, de Jong 2021). Seega ei ole küsimus objektiivselt mõõdetavas sissetulekus ja majanduslikus olukorras, vaid selle subjektiivses tajumises piisavana normaalseks elustandardiks, mis peab olema saavutatud laste saamiseks ja nende kasvatamiseks.

Varasem teadmus Eesti elanikkonna pereväärtustest

Eestis langes sündimus järsult 1990. aastate alguses ning samal perioodil algas sündide nihkumine hilisemasse vanusesse. Kahe põlvkonna longituud-uuringute tulemuste analüüs näitas, et 1990. aastate sündimuse langus sai alguse mitte esimeste sündide ärajäämisest või nende edasilükkamisest hilisemasse vanusesse, vaid teiste ja seega ka võimalike kolmandate laste sündimata jäämisest. Ühe tõlgendusena võib tuua 1960. aastatel sündinud põlvkonna sündimuskäitumise ajaline paiknemine siirdeperioodi sotsiaalmajanduslikus kontekstis, mida iseloomustas suhteliselt suur ebakindlus. Aastatuhande vahetusel läbiviidud rahvusvahelise projekti IPROSEC tulemustest selgus, et lapsesaamise edasilükkamine on seotud muude tegurite seas näiteks eneseteostuse vajaduse, majandusraskuste ja ebaküpsusega – ehk tuntakse, et ollakse veel liiga noor, et lapsi saada. Soovitakse tegeleda muude asjadega, mida lapsed takistaks, sh lõpetada õpingud, elada oma partneriga koos pigem teineteise jaoks, suhelda sõpradega; teguriteks on ka ajapuudus ja soov veel mitte lastega kaasnevat vastutust võtta (Oras, 2003). Eelpooltoodud ebakindluse narratiivi kaudu on võimalik selgitada ka soovitud ja tegeliku sündimuse suurt vahet. 2000. aastate andmetel oli Eestis soovitud ja tegeliku sündimuse vahe üks suuremaid Euroopas (Harknett ja Hartnett 2014). Seda ilmestab ka asjaolu, et kõrgharidusega inimesed soovisid rohkem lapsi (Tiit ja Ainsaar, 2002), kuid tegelik laste arv on kõrgharidusega naistel madalam kui kesk- ja põhiharidusega naistel (Puur ja Põldma, 2014) ning veel: soovitud laste arv on suurem neil, kellel on laps(ed) (Gortfelder ja Rahn, 2020). Olemasolevatele lastele lisaks soovivad saada veel ühe lapse pigem need naised, kellel on egalitaarsed soorollihoiakud (Puur jt 2019) ning koduses keskkonnas on tööd ja kohustused partnerite vahel jagatud võrdsemalt (Iwinska-Nowak, 2011). Viimased analüüsid toovad aga esile, et soorollihoiakud on määravamad lapsesaamise kavatsuse puhul kahes rühmas: lastetute ja kolme või enama lapsega inimeste seas on traditsiooniliste soorollihoiakuga inimeste hulgas rohkem neid, kes soovivad last, võrreldes egalitaarse soorollihoiaku kandjatega (vt joonis 1). Lapsi soovivate meeste profiili saab aga kirjeldada järgnevate märksõnadega: nad väärtustavad partnerlussuhet, armastust, lapsi, enesetäiendamist ja elukestvate õpet, ühiskondlikku aktiivsust ning tervislikke eluviise (Themas jt 2015).

Joonis 1. Kavatsus saada laps, vastajate osakaal (%) kavatsuse kaupa soorollihoiakute rühmade lõikes tegeliku laste arvu põhjal. *Andmed: Eesti pere- ja sündimusuuring, 2021/2022. ALLIKAS: Kletter (2024)*³.

Eesti Pere- ja Sündimusuuringu (EPSU) tulemused toovad esile, et lapsesaamise üheks suurimaks motiiviks peetakse laste poolt pakutavat elu mõtestatuse ja täisväärtuslikkuse tunnet ning lapsesaamine materiaalsete motiivide eesmärgil on vähenenud, põhjuseks majandusliku heaolu paranemine ning pikenev haridustee, lapsi ei vaadelda enam töjõuna (Gortfelder ja Rahnu, 2020). Ühiskonna-poolset ootust ehk lähikeskkonna (vanemad, sugulased, sõbrad, tuttavad) mõju lapsesaamise otsuse kujunemisele hinnatakse väga madalaks, vähem kui 10% vastanutest tõi selle motiivi esile. Lapsesaamine vanaduspõlve kindlustamise eesmärgil on ka pigem kahanenud, kuid taoline motiiv võib pikemas perspektiivis taas süveneda, võttes arvesse eluea pikenemist (Gortfelder ja Rahnu, 2020).

Lapse kui väärtuse muutus on kooskõlas üldiste väärtusmuutrite muutusega Eesti ühiskonnas. Lauristin (2018) toob esile, et postmaterialismile iseloomulik väärtusprofiil kasvas Eesti EL-i astumise järel koos heaolu kasvu, majandusbuumi ja optimismlainega aastatel 2004–2008. Vaadates 15–30-aastaste väärtusmuutrite muutust perioodil 2004–2016, toob Lauristin esile, et kasvanud on noorte osakaal, keda saab iseloomustada “loova uskogukondlikkuse“ väärtusprofiili kaudu (hedonistlik hetkenautimine, lähiümbrusest ja keskkonnast hoolimine, lähedaste inimsuhete väärtustamine) ehk siis, ühendatud on uuenduslikkus ja loovus tavade ning traditsioonide hindamisega, kuid reeglite austamist ja kuulekust ei peeta oluliseks. Rühma iseloomustab avatus ja usalduslikkus, sallivus erinevate inimeste ja kultuuride suhtes (sh sisserändajad, seksuaalvähemused). Teise suurema rühma moodustavad noored, keda iseloomustab edukuse ja naudingu väärtustamine ehk nad hindavad kõrgelt konkurentsivõimet, jõukust ja edukust, isiklikku sõltumatust ja elu nautimist, mis omakorda on seotud saavutusvajaduse ja uuenduslikkusega. Rämmer (toob 2021. aastal noorte hulgas läbi viidud uuringule tuginedes välja, et noorte

³ Joonis pärineb Tali Kletteri bakalaureusetööst „Soorollihoiakute seos pereloomelise käitumisega“, kaitstud Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis, juhendaja Kairi Kasearu.

jaoks on ihaldatuim eesmärk iseseisvumine, vastutuse võtmine ja edukas karjäär ehk eneseväljenduslikud eesmärgid individuaalse arengu ja edukuse osas, mis kaaluvad üles materiaalsed hüved. Perekonna loomise puhul pidas 56% lapsesaamist oluliseks, kuid abiellumist väärtustasid vähem kui pooled.

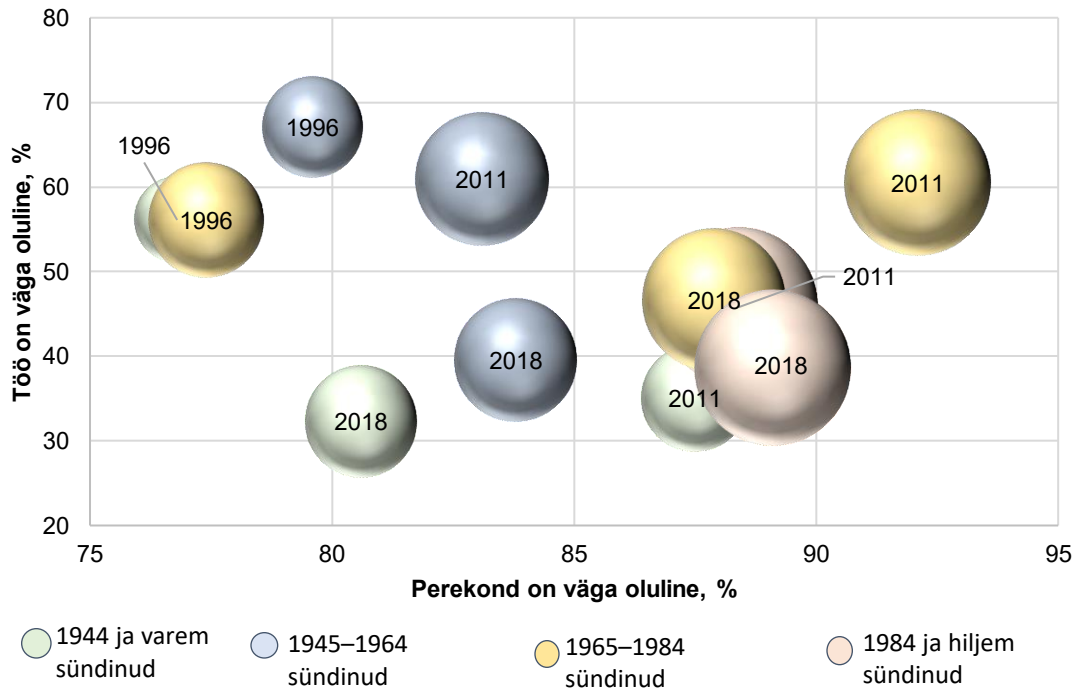
Seega lapsesaamine ja laste väärtustamine peab asetuma antud väärtusprofiilide konteksti ehk sobituma laiemate mentaalsete skeemidega. Pere Sihtkapitali 2021. aastal läbi viidud uuringust “Naised, emad ja suhted” selgus, et üle poole vastajatest arvab, et Eestis sünnib liiga vähe lapsi, samas 18–24-aastaste vanusrühmas toetas antud seisukohta vaid 37% vastanutest (Pere Sihtkapital, 2021).

Kolme ja enama lapse saamise soovide puhul mängib tähtsat rolli ideaalseks peetav laste arv perekonnas (Suija 2018). Kolme või enama lapse saamise soov oli suuresti seotud ka majandusliku olukorraga ning kolme või enam last sooviti vähem siis, kui isiklikku majanduslikku olukorda hinnati kehvemaks (Suija, 2018). Lapsesaamisest loobumist on põhjendatud ühelt poolt isiklike vajaduste ning soovidega panustada elus teistesse valdkondadesse ning ei soovita lapsevanema rolliga kaasnevaid kohustusi, teiselt poolt üldise ebakindlusega, sh globaalsed kriisid, mistõttu ei peeta laste saamist õigeks (Suija 2020). Eesti ühiskonnas on üldiselt deklareeritava väärtusena lapsesaamine oluline. Noorte puhul siiski leiab endiselt kinnitust seos abiellumis- ja sündimuskavatsuse vahel: abiellumiskavatsusega noored väärtustavad lapsesaamist kui üht elueesmärki kõrgemalt kui need noored, kes abielluda ei kavatse (Vender, 2022). Suuremas peres üleskasvamine on positiivselt seotud suurema soovitava laste arvuga (Vender, 2022).

Väärtusprofiil ja selle muutus

Väärtusmuustrite muutuse selgitamisel on oluline vaadata muutust ajas, st kuidas on väärtused muutunud aastate võrdluses, ning teisalt, kuivõrd erinevas vanuses inimesed hindavad ja mõtestavad oma elus erinevaid tahke erinevalt. Võttes aluseks Euroopa ja maailma väärtuste uuringute andmed, on joonisel 2 esitatud kolme mõõtmisaasta ja sünnipõlvkondade lõikes perekonna, töö ja vaba aja väga oluliseks pidajate osakaalud. Esimene kaardistus pärineb aastast 1996, mil Eesti ühiskond seisis silmitsi üleminekuperioodi sotsiaalmajanduslike väljakutsetega. 2011. aastaks oli Eesti Euroopa Liidu ja NATO liige ning kasutusele võtnud Euroopa ühisraha – euro, kuid samas oldi just elatud üle majanduskriisi. 2011. aastaks oli perede vaates Eestis sisse juurutatud vanemahüvitise meede, mis 2018. aastal muutus veelgi pere- ja tööelu ühitamist toetavamaks, kuna hakati võimaldama suurema töise tulu teenimist vanemahüvitise saamise perioodil. Peredele suunatud teenuste ja toetuste planeerimise keskmeks oli laste ja perede heaolu suurendamine.

Väärtusteuuringute andmete põhjal eristame järgmisi sünnipõlvkondi: kuni 1944 sündinud (joonisel markeeritud rohelisega); 1945–1964 sündinud (joonisel markeeritud sinakashallina); 1965–1984 sündinud (joonisel markeeritud kollasega) ning 1985 ja hiljem sündinud (joonisel märgitud oranžiga). *Palli* suurus näitab vaba aja väga oluliseks pidajate osakaalu. Kõige väiksem oli vaba aega enda jaoks väga oluliseks pidajate osakaal 1996. aastal inimeste seas, kes olid sündinud enne 1944. aastat – 16% ning kõige kõrgem 2011. aastal 1985 ja hiljem sündinute seas – 54%.

Joonis 2. Perekonna, töö ja vaba aja väga oluliseks pidamine põlvkondade lõikes perioodil 1996–2018. *Andmed: Maailma ja Euroopa väärtuste uuringud, 1996, 2011, 2018. Autori arvutused.*

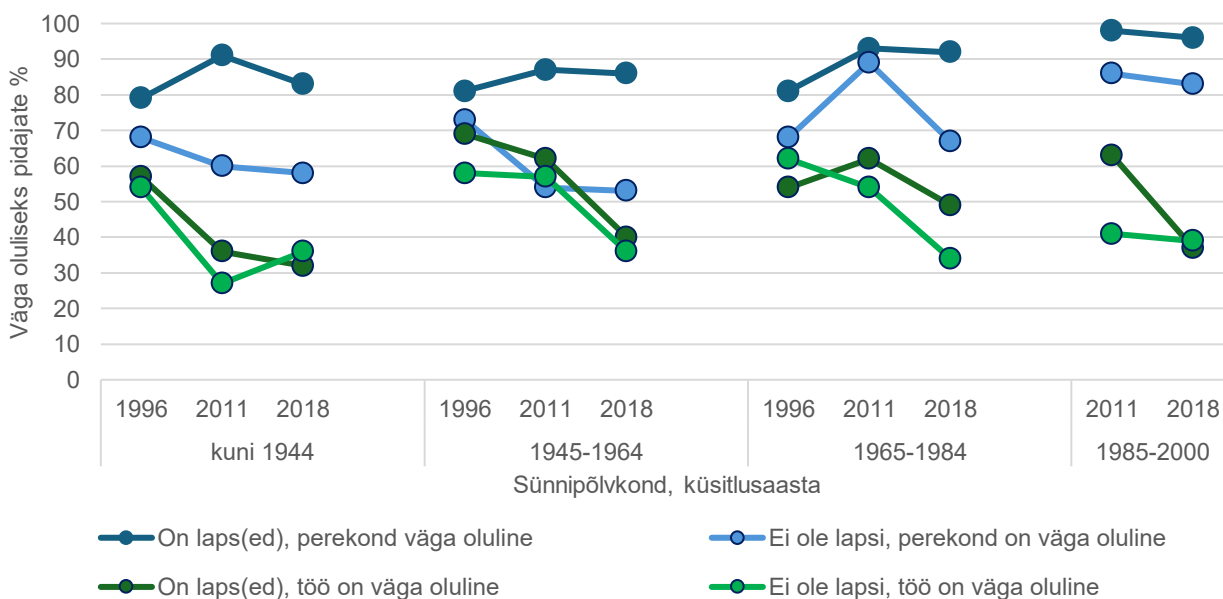
Perekond on kõrgelt väärtustatud, selgelt tuleb esile, et võrreldes 1996. aastaga on perekonda väga oluliseks pidajate osakaal kasvanud ja seda just nooremate inimeste seas, ning töö väga oluliseks pidamine vähenenud, kuid selle võrra kasvanud vaba aja väärtustamine. Seega võib öelda, et üldise suundumusena on töö oluliseks pidamine vähenenud ning asendunud vaba aja väärtustamisega, kuid vaba aja väärtustamine ei ole vähendanud perekonna oluliseks pidamist.

Vaadates väärtusmuutuste muutumist inimese elukaarel, siis ootuspäraselt tuleb esile, et liikumine tööealise staatusesse või sealt välja, vähendab töö olulisust, seda on selgelt näha kõige vanema sündinud põlvkonna puhul. Töövaldkonda oma elus väärtustatakse enam siis kui ollakse nii-öelda parimas tööeas, nt 1945–1984 sündinud aastal 2011. Samas joonistub välja ka selge perioodiefekt ehk 1990. aastatel oli töö oluline, samuti 2011. aastal eriti just tööealisele elanikkonnale, kuid 2018. aastaks on ka tööealise elanikkonna vaates töö muutunud vähem oluliseks. Võime siinkohal pakkuda mitmeid tõlgendusi: 1) majanduslikult keerulisematel aegadel ongi töö olulisem, kuna valitseb suurem risk töökaotuseks või sissetulekute vähenemiseks; 2) üldisem liikumine postmateriaalsete väärtuste suunas, mida kinnitavad ka teised uurimused, nt Lauristin (2019) ning käesolevas analüüsis selge noorema põlvkonna eristumine, kelle seas ka 2011. aastal oli vähem neid, kes oleks pidanud tööd väga oluliseks. Kui võtame siia kõrvale veel ka sõprade olulisuse, siis selge suundumus on, et võrreldes 1990. aastate keskpaigaga on sõprade väärtustamine tunduvalt kasvanud. Kui 1996. aastal pidas sõpru väga oluliseks 27%, siis 2011. aastal 50% ja 2018. aastal 40%. Sõprade oluliseks pidajate hulk on võrreldes 1990. aastatega kasvanud kõigis vaadeldud põlvkondades. Kuid eriti drastilist muutust näeme nooremate põlvkondade võrdluses – kui 1990. aastate keskpaigas pidas kuni 31-aastasest inimestest sõpru väga oluliseks 35%, siis samaealistest 2011. aastal 72%. Kokkuvõtlikult võib öelda, et perekond on väga oluline ja olulisus on isegi ajas kasvanud, samas töö olulisus vähenenud ja asendunud sõprade ja vaba aja väärtustamisega.

Järgnevalt vaatame, kuidas erinevate eluvaldkondade väärtustamine varieerub vastavalt laste olemasolule. Joonisel 3. on esitatud lastega inimeste ja lastetute inimeste osakaalud, kes peavad perekonda või tööd väga oluliseks oma elus ning seda sündinud põlvkondade lõikes. Üldjoontes kehtib seaduspära, et lastega inimesed

väärtustavad perekonda rohkem kui lastetud, kuid samas ei saa öelda, et lastetud sellevõrra väärtustaksid ja peaksid olulisemaks tööd. Pigem jäävad osakaalud samale tasemele, erandina joonistub välja 1980. aastate keskpaigas ja hiljem sündinute põlvkond, kus 2011. aastal, olles 26-aastased ja nooremad, tuleb selgelt esile, et antud vanuses lapsevanem olemine tähendab ka seda, et tööd väärtustati rohkem, võrreldes samaealistega, kellel veel ei olnud lapsi. Noore pere materiaalse kindlustatuse tagamine peegeldub seega ka töö oluliseks pidamises.

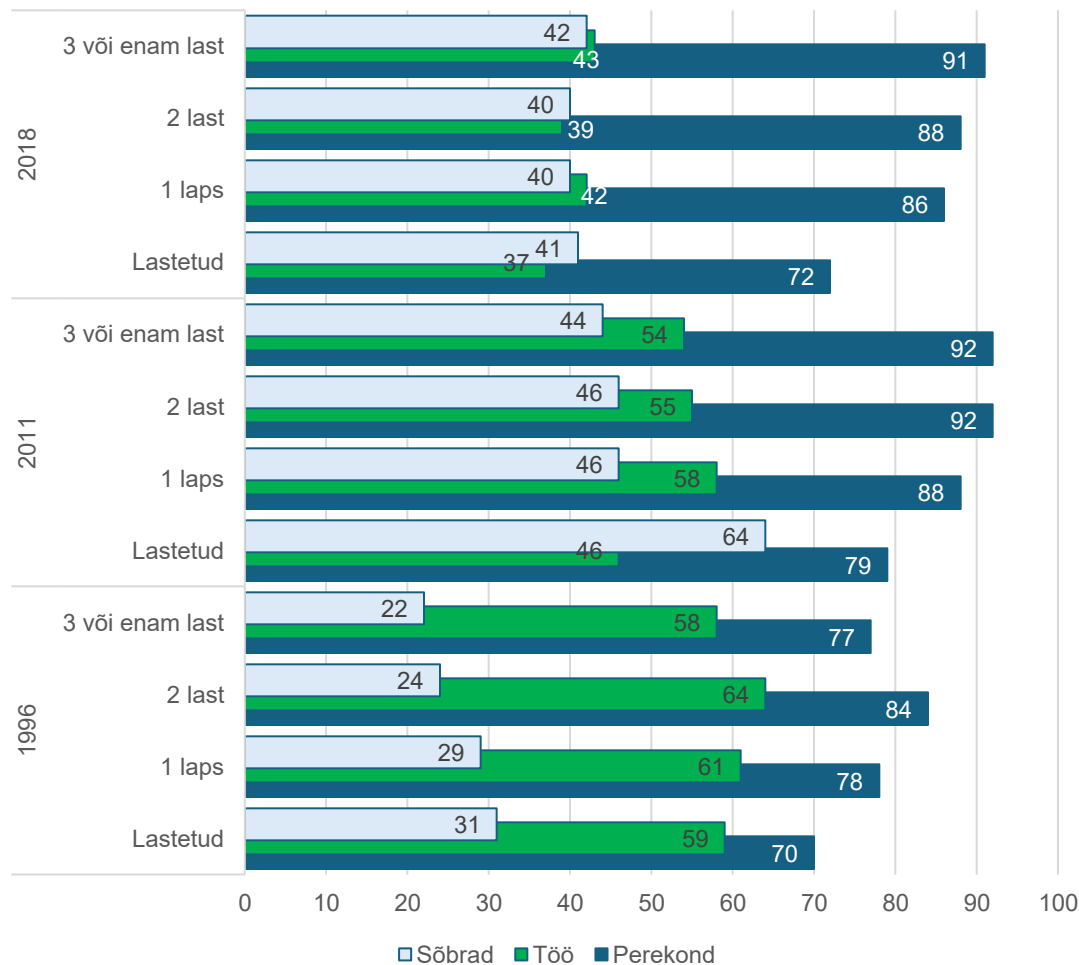
Vanemates sünnipõlvkondades on ootuspäraselt lastetute hulgas perekonna väga oluliseks pidajate osakaal aja jooksul langenud ning kasvanud hinnangute erinevus vastajatega, kel on lapsed. Seda võib pidada lastetuks jäämise tulemiks, 1996. aastal olid 1944. aastal või varem sündinud 52-aastased või vanemad, seega lapsesaamise vanusest väljapoole jäävad. Ka 2011. aastal on järgmine põlvkond väljunud lapsesaamise oodatavast vanusest ning selgelt on näha suundumus perekonna väga oluliseks pidajate osakaalu languse suunas. Samuti on näha langustrend töö väga oluliseks pidajate osakaaludes antud vanusrühmades. Võrreldes aga kõige noorema põlvkonnaga, kes olid 2011. aastal 26-aastased või nooremad ning 7 aastat hiljem 33-aastased või nooremad, saame tõdeda, et noorema põlvkonna puhul on perekond oluline ka siis, kui endal lapsi ei ole.

Joonis 3. Perekonna ja töö väga oluliseks pidamine vastavalt laste olemasolule/mitteolemasolule. *Andmed: Maailma ja Euroopa väärtuste uuringud, 1996, 2011, 2018. Autori arvutused.*

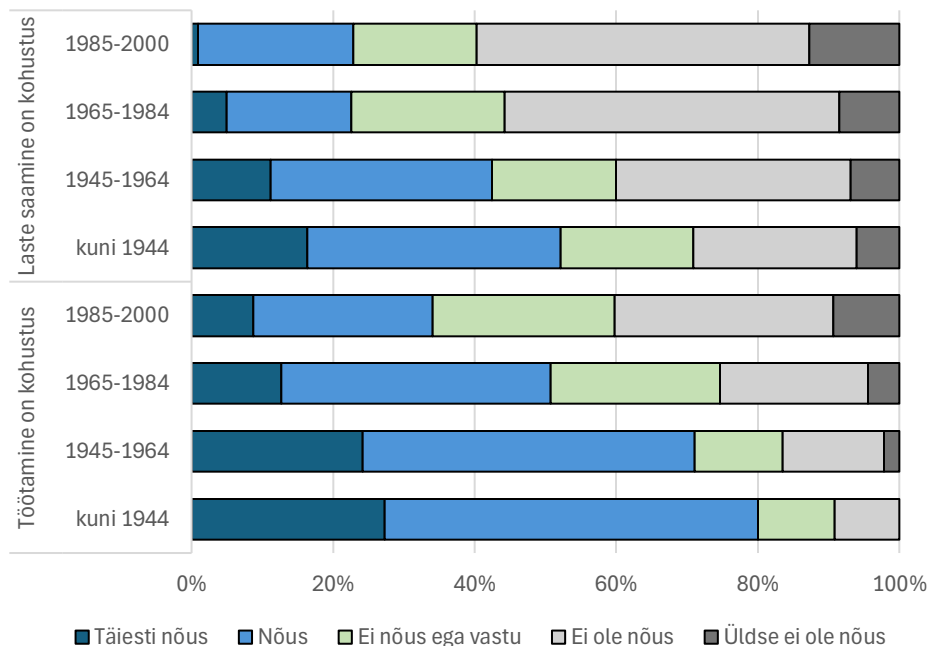
Sõprade väga oluliseks pidajate hulk on samuti võrreldes 1990. aastatega selgelt kasvanud ja seda sõltumata sellest, kas ollakse lapsevanem või mitte. Eriti selgelt tuleb esile, et erinevused sõltuvalt laste olemasolust on vähenenud minimaalseks 2018. aastal, mil noorimas põlvkonnas on sõprade oluliseks pidamine lastega inimeste hulgas 53% ja lastetute hulgas 50%. Kokkuvõtlikult võib öelda, et perekonna oluliseks pidamine ei ole ühiskonnas sünnipõlvkondade ja aastate võrdluses vähenenud, vaid pigem on kasvanud. Samuti tuleb esile, et inimese elukaarest ja laste olemasolust sõltuvalt, perekonna oluliseks pidamine lastega inimeste puhul säilib, kuid lastetute puhul vanuse suurenedes pigem langeb.

Vaadates eraldi veel ka seoseid laste arvuga, siis tuleb esile, et perekonna väärtustamine ehk oluliseks pidamine tugevneb seoses laste arvuga (vt joonis 4). Mida rohkem on lapsi, seda kõrgemalt hinnatakse perekonna olulisust ehk rohkem on neid, kes leiavad, et perekond on nende elus väga olulisel kohal.

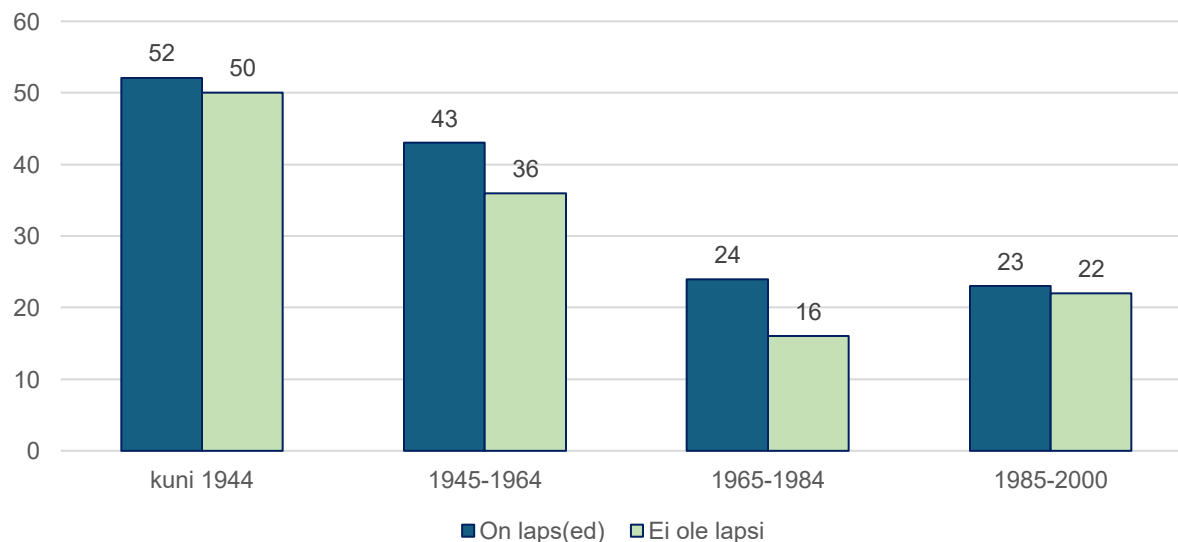
Joonis 4. Perekonna, töö ja sõprade väga oluliseks pidavate inimeste osakaal vastavalt laste arvule. *Andmed: Maailma ja Euroopa väärtuste uuringud, 1996, 2011, 2018. Autori arvutused.*

Seetõttu on järgnevalt vaatluse all küsimus, kuivõrd tajutakse, et lapsesaamine on kohustus ühiskonna ees ning võrdluseks on toodud välja nõustumine väitega, et töötamine on kohustus ühiskonna ees. Neid küsimusi küsiti ainult 2018. aasta uuringus. Selgelt tuleb esile põlvkondade-vaheline erinev arusaam lapsesaamise ja töötamise seotusest ühiskonna jaoks täidetavate rollidega (vt joonis 5). Üldiselt tajutakse töötamist kui kohustust ühiskonna ees, ehk siis laiemalt ühiskonna jaoks täidetavat ülesannet, olulisemana kui lapsesaamise kohustust. Kui vanimas põlvkonnas peab töötamist inimese kohuseks neli viiendikku, siis noorimas põlvkonnas kolmandik; seevastu lapsesaamist kui ühiskonna jaoks täidetavat kohustust, toetab 52% vanemast põlvkonnast ja 23% noorimast põlvkonnast. Niisiis nooremate põlvkondade seas on domineeriv arusaam, et töö ja laste saamine ei ole midagi sellist, mida tuleb teha ühiskonna kui terviku surve või vajadusel. See on heas vastavuses alusväärtuste tulemustega, mida kirjeldasime eespool. Seega lapsesaamist ja töötamist seostavad nooremad põlvkonnad pigem eneseteostuse ja individuaalsete enesearengu eesmärkidega.

Joonis 5. Väitega „laste saamine on kohustus ühiskonna ees“ ja „töötamine on kohustus ühiskonna ees“ nõustujate osakaal põlvkondade lõikes, %. Andmed: Euroopa väärtuste uuring, 2018. Autori arvutused.

Noorimas põlvkonnas tajub laste saamist kohustusena ühiskonna eest ca viiendik ning seda nii nendest noortest, kel on vähemalt üks laps, kui ka neist, kel lapsi veel ei ole (joonis 6). 34–52-aastaste seas tuleb selgelt esile, et antud gruppis just lastetud on need, kes selgelt eitavad ühiskonnapoolset ootust.

Joonis 6. Väitega „laste saamine on kohustus ühiskonna ees“ nõustujate osakaal vastavalt laste olemasolule põlvkondade lõikes, %. Andmed: Euroopa väärtuste uuring, 2018. Autori arvutused.

Lisaks tuleb esile, et sünnipõlvkondade lõikes on läbivalt mehed need, kes rohkem toetavad väidet, et lapsesaamine on kohustus ühiskonna ees, nt vanemast põlvkonnast 60% meestest ja 50% naistest ning

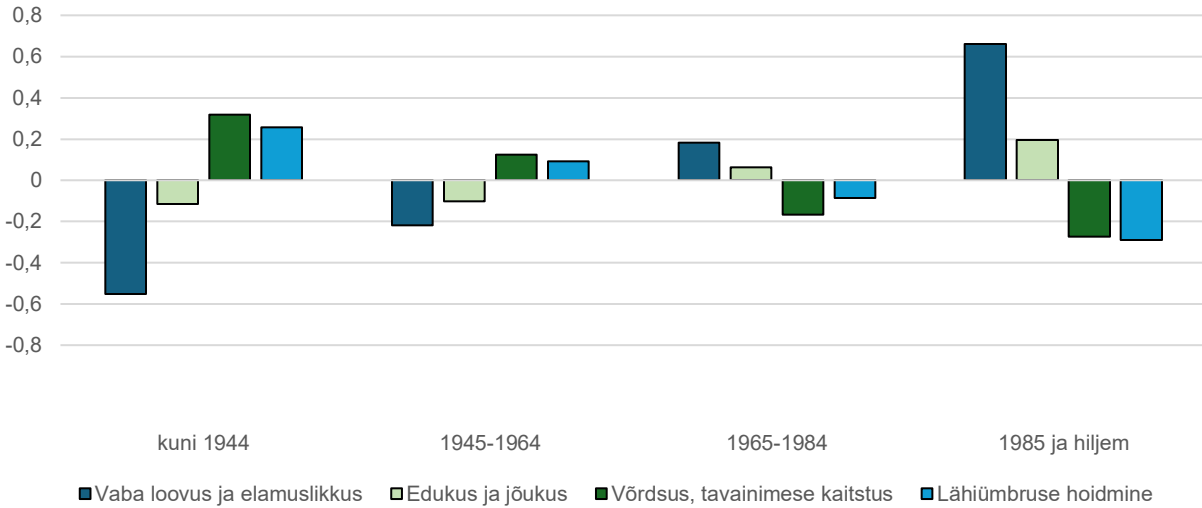
noorematest põlvkondadest ca 26% meestest ja 17% naistest. Seega meeste ja naiste hinnangute erinevus on proportsionaalselt jäänud samaks, kuid nooremad põlvkonnad selgelt esindavad teistlaadset väärtuspilti, kus vaatamata perekonna väga oluliseks pidamisele, ei peeta laste saamise põhjuseks kohustust ühiskonna ees. Eraldi selgitasime välja, kui suur on erinevates põlvkondades nende inimeste hulk, kes ei pea kumbagi valdkonda kohustuse täitmiseks ühiskonna ees. Kui kuni 1944. aastani sündinute seas oli vastav osakaal 6%, ning 48% oli neid, kes toetasid nii laste saamist kui töötamist kui kohustusi ühiskonna ees, siis iga järgneva põlvkonna puhul proportsioonid muutuvad. 1945–1964 sündinute seas on 11% kohustusega mittenõustujaid ning 35% nõustujaid; 1965–1984 põlvkonnas 19% kohustusega mittenõustujaid ja 15% nõustujaid, siis noorimas põlvkonnas ehk 1985–2000 sündinute puhul on kolmandik mittenõustujaid ning 13% nõustujaid. Seega peegeldub siin selgelt nihe postmodernsete väärtuste poole, kus perekond on kõrgesti väärtustatud, kuid see on seotud isiklike valikute ja autonoomsusega ning vähem kohustuse või sotsiaalsete normide järgmisega.

Individuaalsete väärtuste profiil

Individuaalsete väärtusprofiilide analüüs toetub Euroopa Sotsiaaluuringu küsitlusandmetele aastatest 2004–2020 (kokku 9 küsitlust). Euroopa Sotsiaaluuringus on kasutusel Schwartzi lühendatud, 21 väitest koosnev väärtuste skaala⁴. Antud analüüsis järgime Lauristini lähenemist ning üldkogumi ehk kõigi küsitlusvooru andmete pealt moodustatakse peakomponentide meetodil väärtusfaktorit. Peakomponentide tulemusel moodustus neli väärtusfaktorit, kuna rakendati sama lähenemist Lauristini (2019) analüüsiga, siis ootuspäraselt moodustusid sarnased peakomponendid: (1) vaba loovus ja elamuslikkus, (2) edukus ja jõukus, (3) võrdsus ja tavainimese kaitstus ning (4) lähiümbrusest hoolimine. Esmalt vaatame, kuidas erinevad põlvkonnad erinevad väärtusfaktorite keskmiste skooride alusel, võttes aluseks kõigi küsitluslainete andmed. Joonisel 7. joonistuvad välja peamised erinevused põlvkondade vahel, selgelt on näha suured erinevused kõige vanema põlvkonna ja noorima – 1985 ja hiljem sündinute – vahel ning just seda vaba loovuse ja elamuslikkuse väärtustamises. Nooremale põlvkonnale on see äärmiselt oluline, samas kui vanem põlvkond peab seda vähem tähtsaks. Vanemaealine Eesti elanikkond väärtustab keskmisest rohkem võrdsust ja tavainimese kaitstust ning lähiümbrusest hoolimist. Kuigi keskmiste põlvkondade väärtusfaktorite keskmised skoorid ei erine statistiliselt olulisel määral, siis visuaalselt on näha nii-öelda murdumispunkt, mille alusel joonistub välja, et ca 1960. aastatel sündinutest alates (võrdluses elanikkonna üldise näitajaga) saame rääkida nihkest vaba loovuse ja elamuslikkuse, edu ja jõukuse väärtustamise suunas; ja võrdsuse, kaitstuse ning lähiümbrusest hoolimise vähenemise suunas. Siiski, edukuse ja jõukuse keskmiste skooride erinevused on marginaalsed.

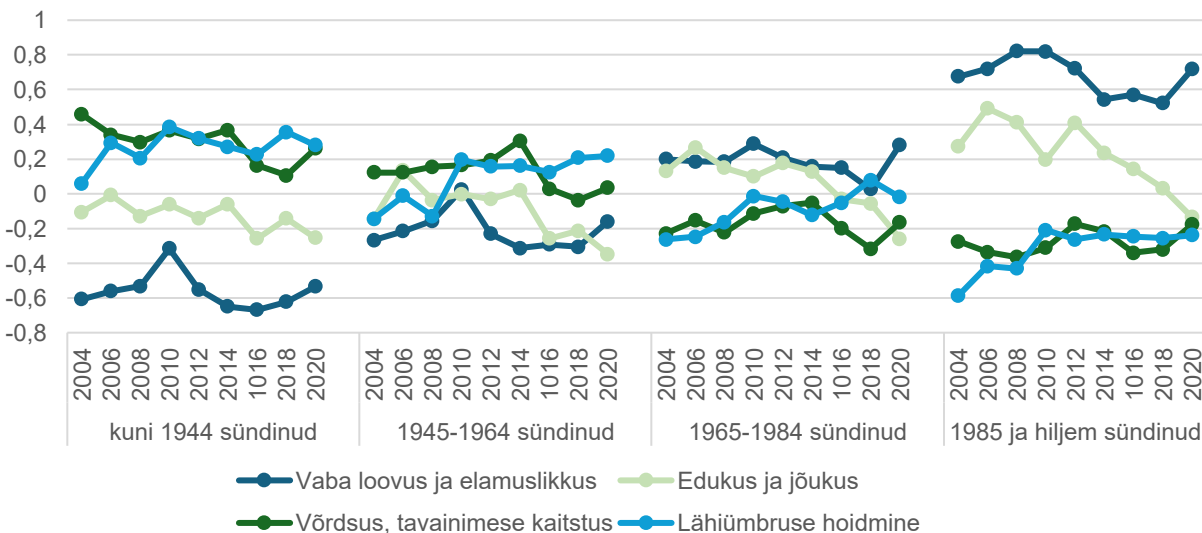
---

⁴ *Portrait Values Questionnaire* (PVQ; Schwartz 2003) koosneb 21 väitest, mis mõõdavad kümmet alusväärtust. Vastajad peavad hindama enda sarnasust kirjeldatuga 6-punktilisel skaalal (1-väga minu moodi ... 6-ei ole üldse minu moodi, analüüsis on skaalad pööratud ümber, et suurem väärtus väljendab suuremat sarnasust ehk olulisust). Igat väärtust esindab kaks väidet, välja arvatud universaalsus, mis on mõõdetud kolme väite kaudu.

Joonis 7. Individuaalsete väärtuste peakomponendid põlvkondade lõikes. *Andmed: Euroopa Sotsiaaluuring 2004–2020. Autori arvutused.*

Üldjoontes võib öelda, et erinevate põlvkondade väärtusfaktorite tugevus on erinev, 16 aasta pikkune vaatlusperiood võimaldab kuigivõrd jälgida ka ajalist varieeruvust ehk kuivõrd erinevate põlvkondade väärtused on antud aastate jooksul muutunud või olnud püsivad (joonis 8). Need muutused peegeldavad ühelt poolt ühiskonnas toimuvate protsesside ja sündmuste kaudset mõju, kuid teisalt peab arvesse võtma, et antud perioodi jooksul meie vaadeldavad põlvkonnad nii-öelda vananevad, ainult kõige noorem vanusrühm on kasvav ehk küsitluslainete kaupa lisandub nooremaid inimesi juurde. Järgneval joonisel on esitatud vastavate põlvkondade peakomponentide keskmised skoorid küsitlusaastate lõikes. Üldjoontes võib öelda, et väärtusskoorid on suhteliselt püsivad, erandiks on 2010. aasta puhul vaba loovuse ja elamuslikkuse kõrgem väärtustatus kõigi põlvkondade esindajate seas ning 2014. aastal on märgata võrdsuse ja tavainimese kaitstuse aspekti olulisemaks muutumist.

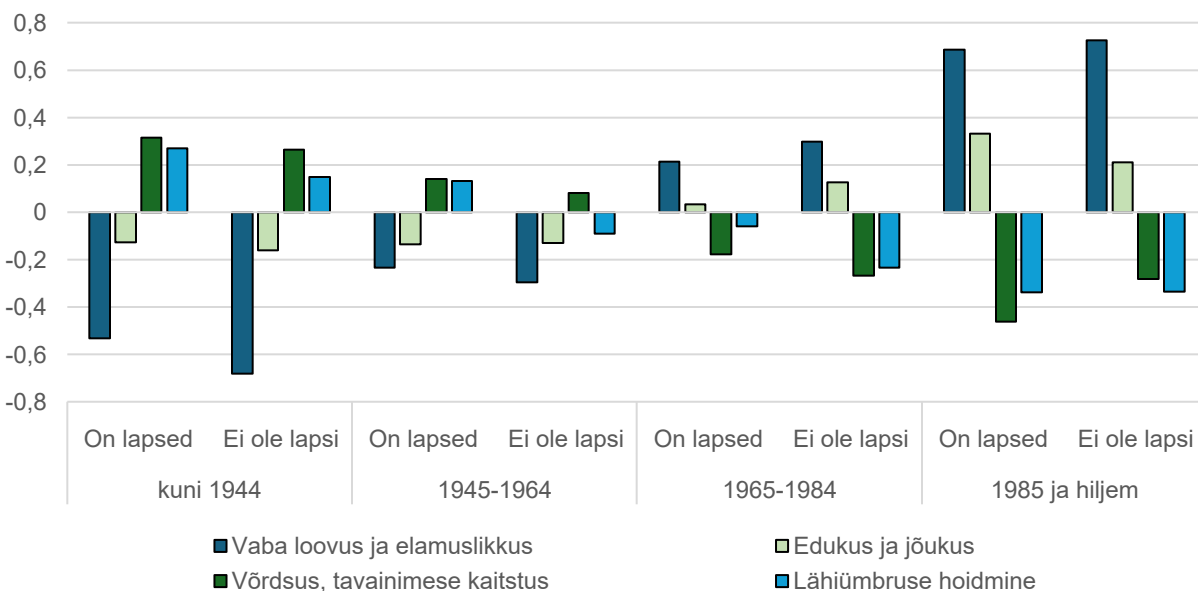

Joonis 8. Põlvkondade väärtuste muutus aastate lõikes. *Andmed: Euroopa Sotsiaaluuring 2004–2020. Autori arvutused.*

Kõigi põlvkondade puhul võime täheldada aga edukuse ja jõukuse väärtustamise langevat trendi ning vaba loovuse ja elamuslikkuse väikest suundumust kasvule. Vanemate põlvkondade puhul on lähiümbruse

hoidmine muutumas tähtsamaks. Eriti noorema põlvkonna puhul on märgata edukuse ja jõukuse väärtustamise asendumist võrdsuse ja lähiümbruse hoidmisega.

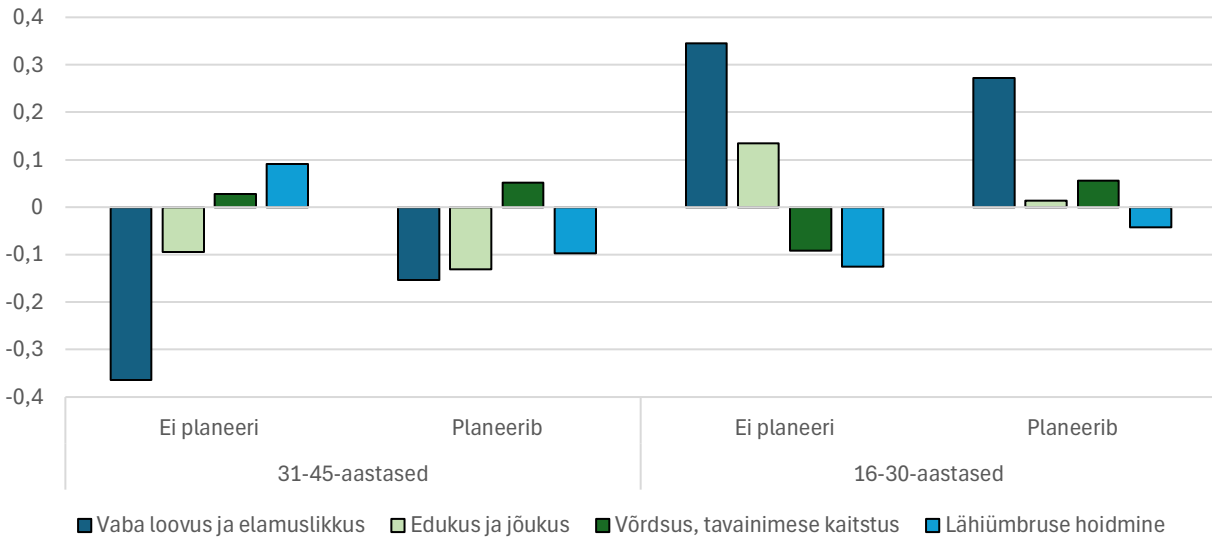
Siiski võib öelda, et muutused ajas ei ole olnud väga kardinaalsed ning seega võime erinevate aastate andmeid käsitleda ühtse andmekoguna. Järgmisena vaatame, kuidas lastega ja lasteta inimeste väärtused eristuvad põlvkondade-siseselt. Joonis 9 toob selgelt esile, et laste olemasolu (lastega ühes leibkonnas elamine) ei erista inimesi väärtusprofiilide alusel. Seega ei leia kinnitust, et lasteta või lastega inimesed esindaksid selgelt teistlaadset väärtusprofiili. Pigem olulisem on põlvkonnakuuluvus kui laste olemasolu.

Joonis 9. Põlvkondade väärtused laste olemasolu lõikes. *Andmed: Euroopa Sotsiaaluuring 2004–2020. Autori arvutused.*

Põlvkondade lõikes meeste ja naiste väärtusprofiilid eristuvad vähesel määral. Suurema erisusena võib tuua esile, et 1985. aastal ja hiljem sündinud meeste jaoks on keskmisest vähemoluline lähiümbruse hoidmine ning see on madalam ka samaealiste naiste vastavast väärtusest. Kui noorimat põlvkonda iseloomustab väga selge vaba loovuse ja elamuslikkuse väärtustamine, siis noortele naistele on see isegi iseloomulikum kui meestele. 2004. aasta andmetel on võimalik testida seost väärtusprofiili ja kavatsusega lähima kolme aasta jooksul saada laps. Antud küsimus küsiti inimestelt, kes olid sündinud aastatel 1959–1990⁵. Alla 30-aastastest soovis saada lähima kolme aasta jooksul lapsevanemaks veerand ning üle 30-aastastest viiendik. Kui võrrelda lapsesaamise kavatsusega ja kavatsuseta gruppide väärtusprofiile (joonis 10), siis leiab taas kinnitust pigem vanusest tulenev väärtusprofiili erinevus ning lapsesaamise kavatsuse alusel väärtusprofiilid ei erine. 16–30-aastaste seas on nii last planeerivad kui mitteplaneerivad tunduvalt enam orienteeritud vabale loovusele ja elamuslikkusele. Samuti teiste peakomponentide puhul ei saa kinnitada statistiliselt olulist varieeruvust last planeerivate ja mitteplaneerivate inimeste gruppide vahel.

⁵ Selle analüüsi jaoks tehti eraldi peakomponentide analüüs aluseks oleva kogumi (Ess 2004, 16–45-aastased vastajad) pealt. Esile tulid samad peakomponendid, mis eespool kirjeldatud üldkogumi pealt.

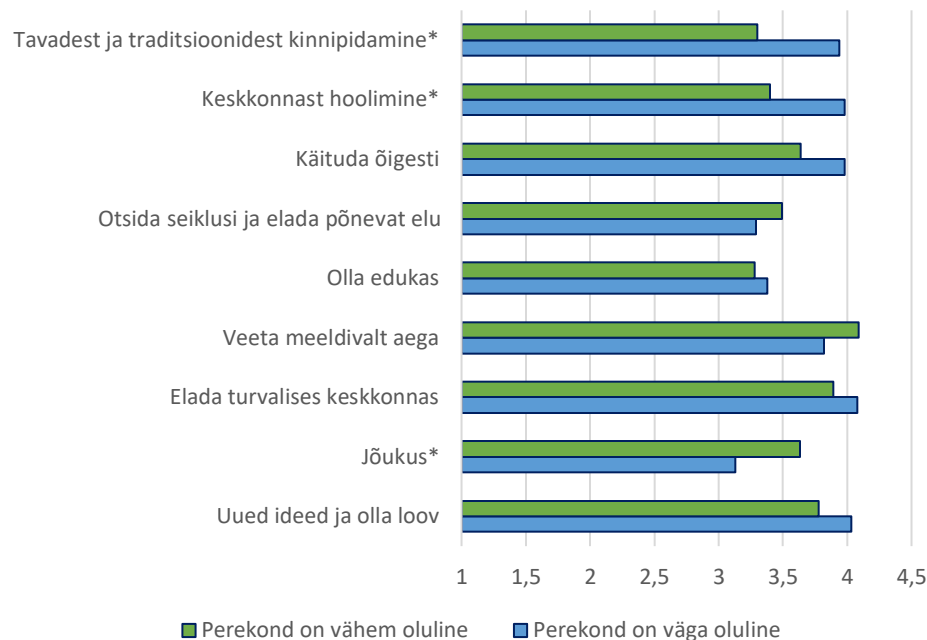

Joonis 10. Kuni 45-aastaste inimeste väärtusprofiil vastavalt plaanile saada kolme lähima aasta jooksul laps. *Andmed: Euroopa Sotsiaaluuring 2004. Autori arvutused.*

Viimaks võimaldab EVS 2011. aasta andmestik omavahel võrrelda kultuurilist väärtust *perekonna oluliseks pidamine* individuaalsete väärtustega⁶. Analüüsi on kaasatud 1965 ja hiljem sündinud, kes küsitluse toimumise momendil olid kuni 46-aastased. Kuna eelnev ülevaade näitas, et Eesti elanikkond peab perekonda üksmeelselt väga oluliseks, siis individuaalsete väärtuste varieeruvuse võrdlus tugineb kahe grupi: *peab väga oluliseks* ja *peab vähem oluliseks* vahel. Viimase alla on koondatud ka need üksikud vastajad, kes tõid esile, et perekond ei ole nende jaoks oluline.

Nii nagu individuaalsed väärtused ei varieerunud lastega ja lasteta ning last saada kavatsevate ja mittekatsevate inimeste vahel, nii ei tule ka suuri erinevusi esile perekonna oluliseks pidamise astme alusel. Eristuvad ainult kolm väärtust. Inimesed, kes ei pea perekonda nii oluliseks, väärtustavad rohkem jõukust ning perekonda väga oluliseks pidajate seas väärtustatakse rohkem keskkonnast hoolimist ning traditsioonidest ja tavadest kinnipidamist. Seega leiab kinnitust taas, et loovuse ja elamuslikkuse väärtustamine, ei tähenda samas seda, et perekonda ei peetaks oluliseks.

⁶ EVS küsitluses on kasutatud 21 Schwarzzi väitest 9. Neljast peakomponendist on vaba loovus ja elamuslikkus esindatud kolme väitega ja ülejäänud peakomponendid igaüks kahe väitega.

Joonis 11. Kuni 45-aastaste inimeste väärtusprofiili jaotus vastavalt perekonna väga oluliseks pidamisele. * on tähistatud statistiliselt olulised erinevused keskmistes hinnangutes. *Andmed: Euroopa Väärtuste uuring, 2011 (n=710). Autori arvutused.*

18–21-aastaste noorte nägemus ja tõlgendused lapsevanemaks saamisest⁷

Kahekümnendate eluaastate künnisel olevad noored jagavad enamuses arusaama, et nad soovivad millalgi lapsi ehk antud vanuses on olemas üldine kavatsus saada tulevikus lapsevanemaks. Tegemist on nii-öelda mõttelise kavatsusega, konkreetset planeeritud kavatsust väljendati vaid ühel korral, mille kohaselt toodi esile, et aasta või kahe pärast võiks saada lapsevanemaks. Ülejäänud pidasid end hetkel veel liiga nooreks ning töid esile, et elus on vaja enne saavutada muud eesmärgid. Lapsevanemaks saamine on printsiibina väärtustatud ja soovitud, kuid konkreetsem kavatsus on asetatud kaugemasse tulevikku ning selle asukoht eluteel asetseb noorte vaates erineval kohal. Rakendades lähenemist, mille kohaselt ei küsitud vastajatelt esimesena seda, millal nad soovivad pere luua, vaid paluti kirjeldada üldisemalt oma elu 25-aastaselt ja 35-aastaselt. Esimese prioriteedina toovad noored spontaanselt välja ootuse, et nad on 25. eluaastaks kolinud oma vanematest eraldi elama ning selleks ajaks võiks olla lõpetatud koolid ning läbitud kaitsevæteenistus. Seega selleks ajaks soovitakse olla iseseisvunud ning sooritanud kõik elufaasid, mis tuleb läbida enne täismahus tööellu sukeldumist. Järgnev rõhuasetus ongi erialase või stabiilse töökoha olemasolu, karjääritegemine ja reisimine. Väärtuspõhiselt rõhutatakse, et 20ndate eluaastate keskel on põhifookus individuaalsete huvide, soovide ja eesmärkide teostamisel. Selles vanuses ei näe keegi ennast veel selgelt lapsevanemana, kuid leiti, et selles vanuses võiks hakata mõtlema, et kuidas sobitada lapsesaamine oma teiste eluplaanidega. 35. eluaasta osas oldi kindlamad ja suhteliselt veendunud, et selleks ajaks peaks olemas olema pere ja lapsed. Pere tähendus varieerub kindla elukaaslase olemasolust abielu rõhutamiseni. Kuid pere ja laste olemasolu seostatakse väga selgelt ka ootusega, et 30ndate eluaastate keskpaigaks on saavutatud majanduslik stabiilsus ja kindlustatus.

⁷ Ülevaade põhineb TÜ infoühiskonna ja sotsiaalse heaolu õppekava üliõpilase Indria-Kristine Ilvese bakalaureusetöö raames läbi viidud poolstruktureeritud intervjuudel seitsme noorega vanuses 18–21 aastat (kolm noormeest ja neli neidu). Bakalaureusetöö juhendaja Kairi Kasearu.

Noored tõlgendavad ja põhjendavad oma sündimuskavatsust läbi isiklike väärtuste ja veendumuste. Oma eelistusi selgitatakse kasvukeskkonna ja teiste inimeste kogemuste peegeldamise kaudu. Intervjueeritud noored näevad lapsevanemaks saamist positiivsena. Eeldatakse, et lapsesaamine pakub emotsionaalset rahulolu, samas mõeldakse, et elus on ka teisi võimalusi eneseteostuseks ning sarnast emotsionaalset heaolu võivad pakkuda ka õnnestumised teistes eluvaldkondades. Olulise tulemusena tuleb esile, et kui lapsesaamist tõlgendatakse peamise eesmärgi, eneseteostuse ja eluga rahulolu allikana, siis väliste lapsesaamist soodustavatele või takistavatele teguritele ei pöörata nii suurt tähelepanu. Teise üldise trendina tuleb esile noorte selge vastandumine mõttele, et ühiskondlikud normid ja ootused kujundavad nende lapsesaamise kavatsust. Intervjueeritavad kasutavad minevikuvõrdlust, mille kaudu nad mõnavad, et varem, ehk siis, kui nende vanemad olid noored, oli tugevam ühiskondlik ootus ja surve laste saamiseks. Nemad aga sellist survet ei taju, see on midagi, mis oli „vanasti“. Ühe tõlgendusena peabki võtma siin arvesse intervjueeritavate vanust – nad on nii noored, et nende puhul ei eeldatagi lapsesaamist, teisalt võib aga see peegeldada ka üldist muutust ühiskonnas valitsevates sotsiaalsetes normides.

Joonistub välja vastuolu – ühelt poolt lapsi ja lapsevanemaks saamist väärtustatakse ning peetakse elu loomulikuks osaks – teiselt poolt enne laste saamist tuleb saavutada isiklikule subjektiivsele standardile vastav elukvaliteet. Iseseisvale ja materiaalselt kindlustatud elujärjele jõudmine on eeltingimus lapsesaamiseks. Noored näevad neid kahe eraldiseisva elutee-etapina, kus esimene peab selgelt eelnema teisele ja need ei saa eksisteerida paralleelselt või läbipõimunult. Lühidalt: iseseisvumine, õppima ja tööteele siirdumine ning lapse saamine ei ole ühitatavad.

Tuginedes intervjuudes esitatud argumentatsioonile, saab tuua esile kolm tüüpi:

Teadlik tulevane lapsevanem – soovib luua lapsesaamiseks ideaalse olukorra ehk saavutada materiaalne kindlustatus enne laste saamist. Seega lapsed on eluplaanides tähtsal kohal ning nende saamiseks tehakse ettevalmistusi – hariduse omandamine ja karjääritegemine eesmärgiga pakkuda ideaalset kasvukeskkonda tulevikus oma lapsele. Tajuvad suurt vastutust ning peavad oluliseks isiklike tõekspidamiste ja põlvkonnaliini jätkamist. Väärtustavad perekonda ja pereväärtusi ning laps on nende jaoks järjepidevuse looja, traditsioonide ja perenime edasikandja. Tegemist on seega ühelt poolt turvalisust ja edu väärtustava väärtusprofiili kandjatega, kelle jaoks on ka lastel oluline koht nii-öelda täisväärtuslikus elus.

Elunautleja – antud väärtusprofiili kandjate jaoks on oluline erinevate tegevuste nautimine ja selle läbi oma emotsionaalse heaolu suurendamine. Nende jaoks on oluline enese arendamine läbi reiside, teises riigis elamise ja erinevate kogemuste saamise. Lapsesaamine antud eluetapis oleks nende jaoks takistuseks kogemuste kogumisel. Sellest hoolimata, nad soovivad saada lapsevanemaks, kuid seda hiljem. Samuti põhjendavad nad lapsesaamist emotsionaalsete ja enesearenguliste ootuste kaudu: õppida ja kogeda midagi uut – lastega kaasneb rõõm, põnevus, muutused, emotsionaalne lähedus ja armastus. Seega eeldatakse, et lapsevanemaks saamine on ainulaadne kogemus, mida teised eluvaldkonnad ei saa pakkuda.

Sihtide otsija – antud profiili iseloomustab selgete elusihide puudumine, küll on olemas ähmane soov kunagi vanemaks saada. Seda põhjendatakse mitte vanema, vaid pigem vanavanema staatusega kaasnevate kasude kaudu, nt üksinduse vähendamine vanemas eas. Lapsevanemana soovitakse oma lapsi kasvatada teistmoodi kui seda on teinud nende vanemad, pakkuda oma lastele ideaalset vanemlust.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et need kolm väärtusprofiili kirjeldavad ära kahekümnendate eluaastate alguses olevate noorte nägemuse laste saamisest. Siinkohal ongi oluline rõhutada, et tegemist on nägemuse ja tõlgendusega, mitte kavatsusega. Selge kavatsus formeerub hilisemas vanuses, kuid kavatsuse eeltingimuseks olev positiivne väärtuspilt lapsesaamisest on noortel olemas.

Kokkuvõtteks

Tuginedes ajalisele võrdlusele eelnevate põlvkondadega, keskendume kokkuvõtteks 1985 ja hilisema põlvkonna väärtusprofiilile lähemalt. Aastal 2024 on 1985. aastal ja hiljem sündinud inimesed vanuses 39

eluaastat või nooremad. See on põlvkond, kes on hetkel reproduktiiveas. Antud põlvkonda iseloomustab perekonna väga oluliseks pidamine, sõprade ja vabaja olulisus on samuti võrreldes eelnevate põlvkondadega tunduvalt kasvanud ning töö ei ole nende jaoks prioriteet – millega haakub hästi ka edukuse ja jõukuse väärtustamise vähenemine. Selle asemel tulevad esile vaba loovuse ja elamuslikkuse tahud, mis haakuvad ka vaba aja ning sõprade oluliseks pidamisega. Kui võtame arvesse, et selle põlvkonna jaoks ei ole lapsesaamine põhjendatav kohusetundega riigi ees, siis joonistub selgelt välja eespool kirjeldatud autonoomsuse ja eneseteostuse poole püüdlemine. Asetades antud raamistikku lapsesaamise, siis kvalitatiivsetest intervjuudest noortega tuli selgelt esile, et lapsi soovitakse, kuid mitte kohe. Lapsed kuuluvad kaugemasse tulevikku ning enne on vaja kasutada oma vabadust erinevate kogemuste saamiseks. Lähtudes mentaalsetest skeemidest ja tuleviku ebakindluse narratiivist, siis võib öelda, et väärtustatakse perekonda ja lapsesaamist, kuid samas ka autonoomsust, hedonismi, erinevate kogemuste-elamuste kogumist ning need väärtused otseselt ei vastandu üksteisele, vaid soosivad võrreldes varasemate põlvkondadega teistlaadset sündimuskäitumist. Erinevate kogemuste alla liigitub ka lapsevanemaks saamine. Kui aga ühiskonnas üldine ebakindlus tulevikuväljavaadete osas kasvab (põhjuseks ei ole kitsalt ainult isiklik majanduslik ebakindlus), siis see loob fooni, mis toetab pigem vastaval ajahetkel laste mittesaamist või edasilükkamist. Ebakindluse narratiivi aluseks on kompleksne kogum erinevaid tegureid ja sündmusi (nt Covid-19, sõda Ukrainas, majanduslangus, võitlus riigieelarve tasakaalu pärast, kliima- ja keskkonna küsimused), mis üksteist võimendavad. Seega oluline ei ole mitte niiväga hetkeolukord, vaid üldisem ootus ja väljavaade tuleviku osas.

Erinevatele rahvusvahelistele uuringutele tuginedes võib öelda, et lastele ja perele orienteeritus on oluline sündimuse tegur, aga seda ei saa vastandada tööle ja karjäärile orienteeritusega. Pigem võib uuringute põhjal järeldada, et sündimust toetab lastele ja perele orienteerituse kombineerimine töö, karjääri ja eduga. Eri valdkondade sihid, nt autonoomia, iseseisvus ja majanduslik edukus ning pere ja laste väärtustamine, ei ole vastandlikud, vaid võivad esineda koos ning on teineteist toetavad (Moors 2008, Holland ja Keizer 2015). Kahe sfääri selge vastandamine ühiskonnatasandil võib tekitada mentaalsete skeemide konflikti, mis omakorda võib päädida madalama sündimusega. Ka põlvkondlik pereväärtuste edasikandumine kujundab sündimuskäitumist. Seega väärtuste mõju sündimusele on pikaajaline ja seda ei ole võimalik kiireloomuliselt kujundada või suunata. Küll saab luua toetava sotsiaalse konteksti inimeste väärtuspõhiste eelistuste realiseerimiseks, sh töö ja pereelu ühitamiseks. Kui esimese lapse sünni puhul on määravaks üldisemad lapsesaamise ja vanemaks olemisega seonduvad mentaalsed skeemid, sh vanusnormid, ühiskondlik ootus, päritolupere väärtused, siis järgnevate laste sünni puhul on määravamaks toetava sotsiaalse konteksti olemasolu, mis väljendub lapsesaamisega kaasnevates tajutud tuludes ja kuludes.

Lõpetuseks pöörame tähelepanu väärtuste ja sündimuskäitumise seose uurimise metodoloogilistele väljakutsetele. Esiteks tuleb eristada mitut ehk mikro-, meso- ja makrotasandit: on individuaalsed väärtused, mis on kujunenud perekonnaringis sotsialiseerimisprotsessi toel, kuid omakorda ka vastavas kultuuriruumis ja sotsiaalses kontekstis. Teiseks saab väärtuste hindamine toimuda siiski peamiselt isikutasandil ning seega on uuringutes keeruline operatsionaliseerida väärtusi kõigil kolmel tasandil. Kolmandaks on raske teha isikutasandil kindlaks väärtuste ja käitumise vahelist põhjuslikku seost. Näiteks läbilõikelise uuringuga kogutud andmete põhjal võivad lastetute ja lastega inimeste hoiakud lapse väärtuse (lapsesaamise põhjuste) suhtes olla erinevad, kuid me ei saa siin järeldada väärtuste mõju käitumisele. Lapsesaamisel või mittesaamisel võivad inimesed oma väärtusi ja hoiakuid vastavalt kohandada. Seega on väärtuste ja sündimuskäitumise omavaheliste seoste uurimisel eelistatud longituud-uuringu põhimõtted või siis võimalus siduda läbilõikelise küsitlusuuringu andmed hiljem registriandmetega. Käesoleva ülevaate analüüs tugines läbilõike-andmetele, kuid rakendas ajalist mõõdet. Ajalise mõõtme sissetoomine avas võimaluse põlvkondade ja vanusrühmade võrdluseks ning suundumuste esiletoomiseks.

Väärtuste väljaselgitamine on oluline perepoliitika ning laiemalt sotsiaal- ja tööturupoliitikate kujundamisel. Tähtis on tagada meetmete sobivus ja sobitumine domineerivate individuaalsete eluorientatsioonide ja mentaalsete skeemidega.

Kasutatud kirjandus

- Andersson, G.; Hank, K.; Rønsen, M., ja Vikat, A. (2006). Gendering family composition: Sex preferences for children and childbearing behavior in the Nordic countries. *Demography*, 43 (2), 255–267.
- Andersson, G.; Hank, K., ja Vikat, A. (2007). Understanding parental gender preferences in advanced societies: Lessons from Sweden and Finland. *Demographic Research*, 17, 6, 135–156.
- Arránz Becker, O., ja Lois, D. (2017). Zum Zusammenwirken von Normen und Anreizen bei Fertilitätsentscheidungen. *Zeitschrift für Soziologie*, 46 (6), 437–455.
- Bachrach, C.A., Morgan, S.P. (2013). A Cognitive–Social Model of Fertility Intentions. *Population and Development Review*, 39 (3), 459–485.
- Balbo, N. ; Billari, F. C., ja Mills, M. (2013). Fertility in advanced societies: a review of research, *Eur J Population* 29, 1–38. <https://doi.org/10.1007/s10680-012-9277-y>
- Beck, U., ja Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- Becker, G. S. (1960). An Economic Analysis of Fertility. – Coale, A. J. (Ed.), *Demographic and Economic Change in Developed Countries*. Princeton: Princeton University Press, 209–231.
- Bein C, Mynarska M., ja Gauthier AH. (2021). Do costs and benefits of children matter for religious people? Perceived consequences of parenthood and fertility intentions in Poland. *Journal of Biosocial Science*. 53(3), 419-435. doi:10.1017/S0021932020000280
- Bernardi, L., Mynarska, M., ja Rossier, C. (2015). Uncertain, changing and situated fertility intentions. In D. Philipov, A. C. Liefbroer, ja J. E. Klobas (Eds.), *Reproductive decision-making in a macro-micro perspective*, (pp. 113–139). Berlin: Springer.
- Brückner, H., ja Mayer, K. U. (2005). De-standardization of the life course: What might it mean? And if it means anything, whether it actually took place. – R. Macmillan (ed), *The Structure of the Life Course: Standardized? Individualized? Differentiated?* (Advances in Life Course Research, Vol. 9). Amsterdam: Elsevier, 27–53.
- Ehrhardt, J., ja Kohli, M. (2011). Individualisation and fertility. *Historical Social Research*, 36 (2), 35–64.
- Galdauskaitė, D. (2023). Links between gender role attitudes and fertility changes between 1990–2017: Lithuania from a comparative perspective. *Journal of Baltic Studies*, 1–21. <https://doi.org/10.1080/01629778.2023.2245367>
- Gauthier, A. H., ja de Jong, P. W. (2021). Costly children: the motivations for parental investment in children in a low fertility context. *Genus*, 77, 6.
- Gortfelder, M., ja Rahnu, L. (2020). *Lapsesaamise motiivid ja takistused: Eesti Pere- ja Sündimusuuringu tulemused*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Eesti Demograafia Keskus. Kasutatud 12.03.2024, <https://peresihkapital.ee/app/uploads/2020/04/Lapsesaamise-motiivid-ja-takistused-Eesti-Pere-ja-Sündimusuuringu-tulemused-2020.pdf>
- Gray, E.; Evans, A., ja Anderson, J. et al. (2010). Using Split-Population Models to Examine Predictors of the Probability and Timing of Parity Progression. *European Journal of Population*, 26, 275–295.
- Hajnal, J. (1965). European marriage patterns in perspective. – D. S. Glass, D. E. C. Eversley (eds.), *Population in history*. London: Edward Arnold, 101–143.
- Hank, K., ja Kohler, H.-P. (2000). Gender preferences for children in Europe: Empirical results from 17 FFS countries. *Demographic Research*, 2 (1), 133–144.
- Harknett, K., ja Hartnett, C. S. (2014). The gap between births intended and births achieved in 22 European countries, 2004–07, *Population Studies: A Journal of Demography*, DOI: 10.1080/00324728.2014.899612
- Hoffman, L. W., ja Hoffman, M. L. (1973). The Value of Children to Parents. – J. T. Fawcett (ed.), *Psychological Perspectives on Population*. New York: Basic Books, 19–76.
- Hofstede G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations* Thousand Oaks, CA: Sage.
- Hofstede G., Hofstede G.J., ja Minkov M. (2010). *Cultures and Organizations: Software of the Mind* New York: McGraw-Hill.
- Holland, J. A., ja Keizer, R. (2015). Family Attitudes and Fertility Timing in Sweden. *European Journal of Population*, 31, 259–285.
- Huinink, J. (2000). Soziologische Ansätze zur Bevölkerungsentwicklung. – U. Mueller, B. Nauck, A. Diekmann (eds), *Handbuch der Demographie* 1. Berlin, Heidelberg: Springer, 339–386.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Inglehart, R., ja Baker, W. E. (2000). Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*, 65 (1), 19–51.
- Inglehart R., ja Welzel C. (2005). *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence* Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press.
- Iwinska-Nowak, A. M. (2011). *Gender Equity and Fertility in European Below-Replacement Fertility Countries: Poland and Estonia*. Dissertation. Texas A&M University, Doctor of Philosophy. Kasutatud 19.03.2024, <https://hdl.handle.net/1969.1/ETD-TAMU-2011-12-10427>
- Johnson-Hanks, J. A., Bachrach, C. A., Morgan, S. P., ja Kohler, H. P. (2011). *Understanding Family Change and Variation: Toward a Theory of Conjunctural Action*. Dordrecht: Springer.
- Lauristin, M. (2019). Väärtusmuutrid ajas. A. Ainsaar, T. Strenze (Toim.). *Väärtused kui inimvara ja nende seos ühiskonna arenguga*. Arenguseire Keskus. (lk. 86–101).
- Liefbroer, A. C. (2005). The impact of perceived costs and rewards of childbearing on entry into parenthood: evidence from a panel study. *European Journal of Population*, 21 (4), 367–391.
- Miranda, V., Dahlberg, J., ja Andersson, G. (2018). Parents' Preferences for Sex of Children in Sweden: Attitudes and Outcomes. *Population Research and Policy Review*, 37 (3), 443–459.
- Moors, G. (2008). The Valued Child. In Search of a Latent Attitude Profile that Influences the Transition to Motherhood. *European Journal of Population*, 24, 33–57.
- Nauck, B. (2007). Value of children and the framing of fertility: results from cross-cultural comparative survey in 10 societies. *European Sociological Review*, 23 (5), 615–629.
- Neyer, G., Andersson, G., Dahlberg, J., Ohlsson Wijk, S., Andersson, L., ja Billingsley, Sunnee (2022). Fertility Decline, Fertility Reversal and Changing Childbearing Considerations in Sweden: A turn to subjective imaginations?. Stockholm Research Reports in Demography. Preprint. <https://doi.org/10.17045/sthlmuni.19698442.v2>
- Oras, K., ja Unt, M. (2008). *Sündimust mõjutavad tegurid Eestis*. Tallinn: Rahvastikuministri büroo. Kasutatud 25.02.2024, https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Ministeerium_kontaktid/Uuringu_ja_analuusid/Sotsiaalvaldkond/sundimust_mojutavad_tegurid_ee_s_2008.pdf
- Pfau-Effinger, B. (1999). Change of family policies in the socio-cultural context of European Societies. A. Leira (ed.), *Family policies. Yearbook comparative social research*. Stamford: JAI press, 135–159.
- Puur, A., Abdullayev, S., Klesment, M., ja Gortfelder, M. (2023). Parental Leave and Fertility: Individual-Level Responses in the Tempo and Quantum of Second and Third Births. *European Journal of Population* 39, 22. <https://doi.org/10.1007/s10680-023-09669-0>
- Puur, A., ja Põldma, A. (2014). *Eesti sündimuseareng ja sündimuse mõjutamise võimalused: lühianalüüs*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Eesti Demograafia Instituut.
- Puur, A., ja Vseviiov, H. (2019). Eesti sündimuseareng ja perepoliitika võimalused. *Akadeemia*, 31 (3), 387–429. Kasutatud 21.03.2024, <https://www.akad.ee/2019/03/02/akadeemia-nr-3-2019/>
- Puur, A., Vseviiov, H., ja Abuladze, L. (2019). Fertility Intentions and Views on Gender Roles: Russian Women in Estonia from an Origin-destination Perspective. *Comparative Population Studies*, 43. <https://doi.org/10.12765/CPoS-2019-04>
- Rackin, H. M., ja Bachrach, C.A. (2016). Assessing the Predictive Value of Fertility Expectations Through a Cognitive–Social Model. *Population Research Policy Review*, 35, 527–551.
- Reher, D. S. (1998). Family ties in western Europe: Persistent contrasts. *Population and Development Review*, 24 (2), 203–234.
- Rossier, C., ja Bernardi, L. (2009). Social interaction effects on fertility: Intentions and behaviors. *European Journal of Population*, 25 , 467–485.
- Rämmer, A. (2023). Noorte elukäik peegeldub nende väärtustes ja identiteedis. Riigikogu Toimetised, 48, 145–156.
- Sagiv, L., ja Schwartz, S. H. (2022). Personal values across cultures. *Annual Review of Psychology*, 73, 517–46.
- Schneider, D. (2015). The Great Recession, fertility, and uncertainty: Evidence from the United States. *Journal of Marriage and Family*, 77(5), 1144–1156.
- Schwartz, S. H. (2003). A proposal for measuring value orientations across nations. *ESS Questionnaire Development Report* (Chapter 7). <http://www.europeansocialsurvey.org>.
- Sobotka, T., Skirbekk, V., ja Philipov, D. (2011). Economic recession and fertility in the developed world. *Population and Development Review*, 37 (2), 267–306.
- Suija, H. (2018). *Eesti meeste ja naiste kolme või enama lapse saamise soovid 21. sajandi alguses*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut.
- Suija, H. (2020). *Vabatahtlik lastetus: põhjused, miks Eesti mehed ja naised ei soovi lapsi saada*. Magistritöö. Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut.

- Surkyn, J., ja Lesthaeghe, R. (2004). Value orientations and the second demographic transition (SDT) in northern, western and southern Europe: An update. *Demographic Research (Special Collection 3)*.
- Themas, A., Ainsaar, M., Soo, K., Sammul, M., Uusküla, A., Tarum, H., Hendrikson, R., Arak, T., Espenberg, K., ja Varblane, U. (2015). *Eesti meeste hoiakute ja käitumise uuring: tervis, haridus, tööhõive, ränne ja pere loome*. Tartu: Tartu Ülikool. Kasutatud 09.09.2024, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/85123>
- Tiit, E.-M., ja Ainsaar, M. (2002). Kavandatav sündimuskäitumine Eestis. D. Kutsar (toim), *Elutingimused Eestis viis aastat hiljem* (lk 35–66). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. Kasutatud 09.09.2024, <https://www.digar.ee/arhiiv/et/download/22539>
- Vender, D. (2022). Eesti gümnaasiumiealiste (16-19-aastaste) noorte sündimuskavatsuste analüüs. Magistritöö. Tartu Ülikool, peremeditsiini ja rahvatervishoiu instituut.
- Vignoli, D., Guetto, R., ja Bazzani, G. *et al.* (2020). A reflection on economic uncertainty and fertility in Europe: The Narrative Framework. *Genus* 76, 28. <https://doi.org/10.1186/s41118-020-00094-3>